

קונצ'רטו לחצוצרה במי במול מז'ור מאת פרנץ יוזף היידן (1.4.1732-31.5.1809)

על המלחין

יוזף היידן נולד ברוראו, כפר קטן ברחבי האימפריה האוסטרו-הונגרית. חיבתו של אביו למוסיקה עממית השפיעה רבות על התפתחותו של היידן כילד והטביעה חותם על סגנונו כמלחין. בהיותו בן 8, נלקח היידן לוינה והחל לשיר במקהלה של קתדרלת שטפן הקדוש בה למד ושר במשך 10 שנים. בגיל 18 כאשר התחלף קולו, היידן עזב את המקהלה והשקיע את כל כולו בלימודי קומפוזיציה ונגינה.

השינוי הגדול בחייו חל ב- 1761 כאשר התמנה לתפקיד משנה לקפלמייסטר אצל הנסיך אסטרזהזי, בן למשפחת אצולה מהעשירות והחזקות בהונגריה. השלטון הפאודלי שאפיין את אירופה במאה ה- 18, הביא מלחינים רבים לחצרותיהם של אנשי אצולה שהאמינו כי עשייה מוסיקלית תפאר את חצרותיהם. רוב היצירות שהלחין היידן במשך 30 שנות שירותו עבור הנסיך, הולחנו ובוצעו בארמונות של המשפחה. היידן שהה רוב הזמן בארמון מופלא אך מבודד בהונגריה שהיה שייך למשפחת אסטרזהזי וכלל בית אופרה, תיאטרון, שני אולמות קונצרטים ו- 126 חדרי אורחים. הנסיך, שהיה מוסיקאי בזכות עצמו, עשה רבות לטיפוח המוסיקה. דרישתו של הנסיך לקיים הופעה מוסיקלית כלשהי מדי יום ביומו בארמון נענתה על ידי היידן, שהיה הממונה היחיד על המוסיקה. בשנה אחת בלבד נערכו במקום מאה עשרים וחמש הופעות של שבע עשרה אופרות. לאחר עשרים שנים בשירות הנסיך אסטרזהזי, המוסיקה של היידן הפכה פופולרית ומוכרת בכל אירופה.

לאחר מותו של אסטרזהזי נסע היידן ללונדון. לונדון, אשר בסוף המאה השמונה-עשרה, הפכה לעיר הגדולה והעשירה בעולם, קיימה חיי מוסיקה פעילים שמשכו מוסיקאים רבים מרחבי העולם. היידן, אשר התקבל שם כאישיות חשובה, נתבקש על ידי מנהל הקונצרטים, ג'ון פטר סלומון, לכתוב ולנצח על סימפוניות חדשות שיבוצעו באולמות הקונצרטים. בשנים 1791-1792 ו- 1794-1795 חיבר היידן את תריסר הסימפוניות, הידועות כסימפוניות לונדון, ואשר לפי דיווחים מאותה תקופה נחלו הצלחה מרובה.

התהילה שזכה לה היידן בלונדון היוותה פיצוי הולם לשנות הבדידות שחווה בזמן שהותו בארמון של משפחת אסטרזהזי. למעשה, היה אחד מן הראשונים אשר צמח ממעמד שרותי לסטטוס עצמאי והפך לאישיות מפורסמת. הוא הוכר והוזמן על ידי אנשי אצולה, זכה בתואר ד"ר של כבוד מאוניברסיטת אוקספורד ואף התקבל על ידי משפחת המלוכה. היידן אמר בהקשר לשלושים שנות שירותו עבור משפחת אסטרזהזי וקבלתו על ידי האנגלים כי: "מידה של חירות והידעה שאני כבר לא משרת כבול, ממתיקה את עבודתי".

ב- 1795 שב היידן לווינה, התקבל לעבוד אצל הנסיך החדש למשפחת אסטרזהזי, ניקולאוס השני, והחל לעצב את חיי המוסיקה בחצר החדשה. בשנת 1796 כתב קונצ'רטו לחצוצרה לידידו אנטון ויידינגר, אך בשל העובדה שהנסיך החדש לא נטה חיבה יתרה למוסיקה כלית, החל היידן בחיבור שתי יצירותיו המונומנטליות האחרונות: האורטוריה "בריאת העולם" (1799) ו"עונות השנה" (1809).

היידן פרש מעבודתו אצל משפחת אסטרזהזי ב- 1804, אחרי ארבעים שנות שירות. הוא השתתף בהופעה חגיגית של "בריאת העולם" לכבוד יום-הולדתו השבעים ושישה, וקבלת הפנים שזכה לה כה ריגשה אותו, עד שהיה צורך להחזירו לביתו לפני תום ההופעה. לאחר מכן לא נראה עוד היידן בציבור.

בזמן שכוחותיו הפולשים של נפוליאון הפגיו את וינה שכב היידן בן השבעים ושבע על ערש דווי בביתו שבעיבורה של העיר. כמחווה אחרונה, הציב נפוליאון משמר כבוד מחוץ לביתו בגומפנדורף.

על המוסיקה של היידן

היידן נחשב לאחד מנציגייה הבולטים ביותר של האסכולה הוינאית, מעמודי התווך של התקופה הקלאסית. חייו היצירתיים של היידן, היו ארוכים במיוחד, וראו תהפוכות סגנוניות רבות מן הבארוק המאוחר, דרך הסגנון הוינאי הקלאסי של אמצע המאה ה-18, ועד לרומנטיזם של המאה ה-19. הבנת התפתחותו האמנותית של היידן מתבססת על הבנת התמורות המוסיקליות בתקופתו.

שרשיו המוסיקליים של היידן נעוצים במורשת האוסטרית אותה ספג בילדותו. אפשר לומר כי מעולם לא שכח את השירים והריקודים שהכיר באותו כפר קטן שבו גדל ורבות מיצירותיו הן בעלות צביון עממי. מאידך, נעוצים שורשיו במוסיקה האמנותית והדתית של הבארוק המאוחר משם שאב את דרך ההלחנה הקונטרפונקטית שחלחלה אל יצירותיו הסימפוניות והקאמריות כאחד.

כידוע, בילה היידן את מרבית חייו באחוזתו המבודדת של הנסיך אסטרהאזי. נסיבות אלו שחצו בינו לבין העולם המוסיקלי החיצוני כמו גם הגופים המוסיקליים שהופקדו בידיו בתנאים אידיאליים ויוצאי דופן, אפשרו לו להתנסות ברעיונות חדשים אותם הטמיע במסורת מן העבר. אם נוסיף לכך את העובדה שהיידן התנגד לחוקים שרירותיים של הלחנה הרי אין להתפלא על כך שהמוסיקה שלו בישרה התחדשות ומקוריות:

"מה התועלת בחוקים מן הסוג הזה? אמנות הנה חופשית, ולא אמורה להיכתב על פי חוקים מכניים. האוזן המשכילה הינה הישות היחידה בשאלות מן הסוג הזה, ואני מאמין כי יש לי הזכות להכתיב חוקים, כמו לכל אחד אחר".

מגוון יצירותיו רחב ושופע: יותר מ-100 סימפוניות (המס' המדויק אינו ידוע), שפע יצירות קאמריות, קונצ'רטים לכלים שונים, אופרות, אורטוריות ועוד. עד היום נחשב היידן למרכזי מבין מעצבי הסימפוניה. במיוחד בשל מיסודה של צורת האלגרו-סונטה. מעבר לסימפוניות, נחשבות גם רביעיות כלי הקשת, לעבודות החשובות ביותר של היידן. ישנם חוקרים המאמינים כי היידן הוא ה"ממציא" של מבנה רביעיית כלי הקשת. האגדה מספרת כי נסיבות מסויימות מאוד הביאו את היידן לכתוב יצירות לרביעיית כלי קשת. בקיץ 1757 הוא הוזמן לטירה ככנר לביצוע מוסיקה קאמרית. העובדה כי היו בנמצא רק שלושה מוסיקאים נוספים (שני נגני כינור וצ'לן אחד), הביאה את היידן, שהיה אז כבן 25 שנים בלבד, לכתוב את היצירה הראשונה בז'אנר של רביעיות כלי הקשת, שהפך לז'אנר קאמרי מוביל עד עצם היום הזה.

אחד המאפיינים הבולטים במוסיקה של היידן היתה דרכו הייחודית והמקורית בפיתוח תומר תמטי. זו באה לידי ביטוי בחלוקה של הנושאים לפרגמנטים קצרים שאפשרה חזרה עליהם במהירות על ידי כלי נגינה שונים. מיומנותו זו איפשרה לו לבנות פרק שלם מנושא תמטי יחיד. בפרקים מסוג זה, הניגודים נבעו משינויים בטקסטורה, סולם, מקצב, תיזמור ובדינמיקה.

אחת התכונות המפורסמות במוסיקה של היידן היא היותו "הומו לודנס" – האדם המשחק. "אני מעדיף לראות את הצד ההומוריסטי של החיים", אמר פעם היידן. ואמנם, יצירותיו משופעות בהפתעות ובאפקטים קומיים: הפסקות בלתי צפויות, שינויים פתאומיים בטמפו בדינמיקה וברגיסטר, מודולציות בלתי צפויות, מעברים ממושכים, ועוד.

על היצירה

הקונצ'רטו לחצוצרה היה יצירתו הכלית האחרונה של היידן, והוקדשה בשנת 1796 לידידו נגן החצוצרה אנטון ויידינגר. אנטון ויידינגר חיפש דרך לשכלל את ביצועי החצוצרה העתיקה, שלא חלו בה שינויים מן המאה ה-15. כתיבת הקונצ'רטו לחצוצרה נועדה לחיזוק מעמדה של החצוצרה אשר קרנה ירדה במהלך המאה ה-18.

על החצוצרה

שורשיה של החצוצרה המודרנית באים מן החצוצרה הקדומה (הטבעית). חצוצרה זו הייתה עשויה קנה גלילי צר וארוך, שבקצהו התרחבות בצורת משפך. קנה החצוצרה השמיע צליל אחד בלבד - "צליל יסודי", ועוד מספר מצומצם של צלילים עיליים. גובה צלילי החצוצרה היה תלוי באורך הקנה. במאה ה-15 בנו לראשונה את החצוצרה בעלת העקולים - הקנים מתחברים ומתפרקים ממנה בשעת הצורך. פעולה זו שינתה את אורך הקנה, ז"א את אורך עמוד האוויר שפעל בעת הנשיפה. על - ידי הארכת הקנה, הונמך הצליל היסודי וכך שונתה מערכת הצלילים שניתן היה להפיק. בתקופתם של הנדל ובאך ה חצוצרה הייתה "נסיכת" התזמורת ונגני החצוצרה הפליאו את קהלם בצלילים מבריקים וגבוהים שהפיקו בעוד הם עומדים בחזית הבמה לפני התזמורת. לאחר תקופת ה"זוהר" של החצוצרה חל משבר במעמדה, ותפקידיה הוגבלו לתרועות ומספר מוגבל של אפשרויות מלודיות דיאטוניות. היה ברור שיש צורך בהמצאת סוג חדש של חצוצרה המסוגלת להפיק גם צלילים כרומטיים ובמנעד רחב יותר. בשנת 1796, אנטון ויידינגר הציג סוג חדש של חצוצרה - חצוצרת השסתומים. דיווח על כלי חדש זה הופיע ב- "Historiches Taschenbuch" בשנת 1802: "נגן החצוצרה, ויידינגר, פתח חצוצרת שסתומים שמסוגלת לנגן חצאי טונים במנעד של שתי אוקטבות. צלילים אלה נשמעים נקיים ובטוחים. באמת שיפור משמעותי, אך נראה שכתוצאה מהשסתומים, הצלילים של החצוצרה מאבדים משהו מאופייים ומעוצמתם, ומכאן שהם נשמעים יותר כצלילים חזקים של אבוב". המצאתו של ויידינגר סללה את הדרך לחצוצרה בת זמננו שניבנתה לראשונה בשנת 1820. שלושה השסתומים יוצרים אפשרות לשישה מצבים שונים, שבכל אחד מהם מונמך הצליל בחצי טון. למעשה נוצר כלי הזהה באפשרויותיו ל שש חצוצרות קדומות, או חצוצרה מעוקלת בעלת שישה קנים להוספה. שינוי הצלילים היסודיים מאפשר להפיק צלילים רבים. השסתומים, אשר שוכללו לאחר מכן על ידי סאכס (ממציא הסכסופון), הפכו את החצוצרה לאחד מהכלים החשובים בתזמורת.

היידן מנצל כל צליל וצליל של החצוצרה הכרומטית החדשה שהמציא ידיו ויידינגר וכותב אחת מהיצירות המופלאות שלו - קונצ'רטו לחצוצרה במי במול מג'ור. הבכורה של הקונצ'רטו התקיימה בתאריך 28.3.1800 בווינה. לאחר מכן היצירה נשכחה לכ-130 שנה וחזרה למודעות המבצעים והקהל רק בשנת 1938 כאשר הוקלטה על ידי ה- B.B.C.

לקונצ'רטו שלושה פרקים:
אלגרו - עליז וחינני, המולחן בצורת סונטה
אנדנטה- פרק שירתי ומלא חן הכתוב בצורה תלת חלקית
אלגרו - מהיר ונמרץ בצורת רונדו-סונטה.

פרק שלישי - Allegro

הפרק האחרון של הקונצ'רטו מאפשר לחצוצרה להופיע במלוא הדרה בקטעי הסולו הוירטואוזיים והמבריקים. זהו פרק נמרץ ומלא חיים שמורגשת בו השפעת הסימפוניות האחרונות של היידן – סימפוניות לונדון.

כמקובל בפרקים מסיימים רבים של קונצ'רטי או סימפוניות בתקופה זו של יצירתו, היידן מלחין את הפרק בצורת רונדו – סונטה. כלומר, מבנה המשלב את התכונות האופייניות לרונדו: חזרה על הריטורנלו הפותח ולסונטה: קיומם של שני נושאים וחטיבת פיתוח, במבנה סכמטי מוגדר. כיוון שמדובר בקונצ'רטו, צורת הסונטה מופיעה בהתאם, עם תצוגה כפולה: אחת של התזמורת, ואחת של הסולן.

רונדו	א	ב	א	ב'	א	ג	א	ב"	קודה
סונטה	תצוגה I	תצוגה II	פיתוח	רפריזה	קודה				

מן התרשים דלעיל אפשר לראות כי בפרק שני נושאים עקריים: הנושא הראשון (א) - הינו מנגינה מלאת מרץ וחיות המתאימה מאד לנגינת החצוצרה:

Tp

הנושא בנוי משני משפטים, האחד "פתוח" והשני "סגור". בכל אחד מן המשפטים שני חלקים ברורים: הראשון:

- פסוקית הנפתחת בקוורטה עולה (אופיינית לתרועה) ומאופיינת במרווחי טרצות
- הפסוקית מורחבת על ידי חזרות המופיעות אחריה כהד

השני:

- פסוקית המאופיינת בסולם יורד

הנושא השני (ב) - תרועתי ואנרגטי.

VI.

- הנושא בנוי משני חלקים:
- בראשון שלוש הופעות חוזרות של מוטיב חד בארפז' רחב בירידה, ובתבנית ריתמית חריפה
 - בשני, חזרות מרובות על תבנית רתמית קצרה ו "דוהרת"

מעקב בעת האזנה:

הפרק פותח בהצגת הנושא הראשון המושמע בקלילות גנדרנית על ידי הכנורות מעל לליווי קפיצי הפועם בכלי הקשת הגבוהים בלבד, ונעצר על צליל הדומיננטה:

VI.

ללא כל הפוגה חוזר המשפט בשלמותו פעם נוספת, הפעם בעוצמה, ובהשתתפות כל התזמורת. הופעתו השנייה של הנושא נפתחת אל גשר שבסיומו סולם עולה המוביל להופעת הנושא השני:

VI.

נושא סיום קצר וסוער של כל התזמורת בליווי תרועות כלי הנשיפה מביא את תצוגת התזמורת לסיומה ההחלטי על הטוניקה:

Fl.

Timp.

הפסקה רגעית מבשרת על כניסתה של החצוצרה בתצוגה משלה.

החצוצרה פוצחת בנגינת הנושא הראשון, ומביאה אותו בשינויים קלים של טונליות ותזמור:

- החזרה של הנושא הראשון מסתיימת הפעם בטוניקה
- הגשר מורחב ומוביל אל סולם הדומיננטה

בעקבות צליל ממושך בחצוצרה מופיע הנושא השני והפעם, כצפוי, בסולם הדומיננטה.

בהמשכו, הוא מתפרק אל מסע ארוך ובו מגוון של אפשרויות וירטואוזיות של החצוצרה:

- פרזות יורדות ועולות עם טרילים,
- פרזות כרומטיות המנוגנות בלגטו,
- תבניות תרועתיות קצרות
- משחקי חיקוי בין הכלים השונים ובין החצוצרה לתזמורת.

בסיום ה"מסעי", מופיעה קודטה קצרה שלאחריה נחיתה אל שהייה ממושכת היוצרת ציפייה לחזרתו של הנושא הראשון:

נושא זה אמנם מופיע כהלכתו בחצוצרה. החזרה על הנושא המתחילה בצלילי התזמורת, סוטה במפתיע לסולם הסובדומיננטה ומובילה אל חטיבת הפיתוח.

אופיה של החטיבה מעוצב על ידי פיתוח חומרים תמאטיים של הפרק המושמעים בכלים השונים:

- החצוצרה פותחת ברכות במוטיב מתוך הנושא הראשון

- כלי קשת מחליפים אותה כשהם מלווים ב"אנחות" של החצוצרה

- האנחות מתחלפות ברצף תבניות תרועתיות קצרות

- סולמות מהירים ונמרצים בכלי הקשת מובילים אל דעיכה היוצרת ציפיה נוספת אל חזרת הנושא הראשון.

חטיבת הרפריזה פותחת בחצוצרה המשמיעה אזכור של הנושא הראשון. מכך התזמורת, בצלילי הגשר, מתפרצת בצלילים נמרצים וחזקים ומובילה אל הנושא השני המופיע שוב בחצוצרה.

גם כאן מתפרק הנושא השני אל סדרה ממושכת של פרזות תרועתיות קצרות בירידה, ארפגיים, קפיצות במרווח אוקטבה וטריל על תיבה שלמה שמכריז על תחילת הקודטה.

הקודטה, שהופעתה הקודמת היתה רק ברמיזה זוכה כאן לפיתוח על רקע של צלילים חרישים בכלי הקשת וכלי הנשיפה מעץ, כשמעל כולם מרחפות תרועות החצוצרה.

הופעה נוספת של הנושא הראשון מבשרת את חטיבת הסיום - הקודה. מיד לאחר ארבעת התיבות הראשונות של הקודה, שבהם משמיעה החצוצרה את הפסוקית הראשונה של הנושא הראשון, נקבעת סדרה של "הפתעות". חיבתו הרבה של היידן להפתעות מוסיקליות באה לידי ביטוי בשינויים פיתאומיים בדינמיקה, שינויים הרמוניים בלתי צפויים והפסקה דרמטית ארוכה.

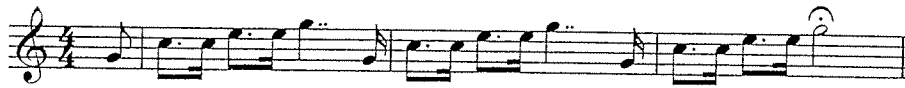
צלילי החצוצרה מזכירים בפעם האחרונה את הנושא הראשון. תזמורת במלואה מסיימת בפורטיסימו, ברצף "אינסופי" של תבניות סיום:

The image displays two systems of musical notation for three instruments: Trumpet (Tp.), Violin (VI.), and Cello (Cb.). The music is written in a key signature of two flats (B-flat and E-flat) and a 3/4 time signature. The first system shows the beginning of the piece, with the trumpet playing a melodic line and the violin and cello providing a rhythmic accompaniment. The second system continues the development of these parts, with the violin and cello playing a more active role in the accompaniment.

הצעות לפעילות:

1. שיחה מקדימה על האסוציאציות העולות מן ההכרות הקודמת של התלמידים עם צלילי חצוצרה:
 - מבחינה פונקציונלית: טקסים חגיגיים, ארועים ממלכתיים, הרכבי ג'אז ועוד.
 - איפיונים מלודיים וגוניים: תרועתיות, ברק, חדות, מרווחי קוורטה וטרצה וכו'...
2. צפייה בקטעי וידאו שבהן דוגמאות אופייניות של תפקודיה וצלילה של החצוצרה.
3. האזנה למקבץ תרועות חצוצרה מן הרפרטואר של צ.ה.ל. (או בהקלטה, או בנגינה), תוך הצבעה ודיון על נסיבות השמעתן:

- "תרועת הקשב"

- "תרועת הנפת הדגל"

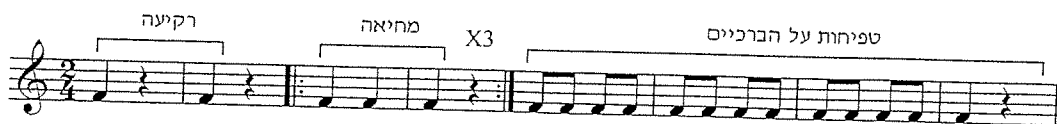

- "תרועת הורדת הדגל"

4. הלחנת תרועות על ידי התלמידים.
 - משני צלילים במרווח של קוורטה זכה
 - עם הוספת צליל נוסף: טרצה מעל לקוורטה (המשלים לקוורט - סקסט מז'ורי)

5. הכרות עם הנושא הראשי של הפרק:
 - להקיש את המקצב הבא:

- להקיש את המקצב כלווי לנגינת הנושא על ידי המורה או להשמעת הנושא מתצוגת החצוצרה בפרק.

• שירה של תמצית המלודיה:

• לשיר את המלודיה כליווי לנגינת הנושא על ידי המורה או להשמעת הנושא מתצוגת החצוצרה (עם המקצב הנ"ל או בלעדיו)

• הבחנה וזיהוי בין שתי הסיומות של הנושא הראשון ("פותחת" ו"סוגרת") בעזרת:

- א. תנועת "היד המזמרת"
- ב. זיהוי התנועה המלודית בתווים

6. האזנה לפרק במלואו תוך מעקב אחר הנושאים והמבצעים בטבלה הבאה:

קודה	ב"	א	ג	א	ב'	א	ב	א

- המורה מצביעה/ה בטבלה על הופעת הריטורנלו בלבד.
- התלמיד מציין במקום הנכון בטבלה את המבצעים של הנושא הראשי (תזמורת/חצוצרה סולנית)
- התלמיד מציין את המבצעים של יתר הנושאים/חטיבות בטורים המתאימים בטבלה.

7. השמעת הפרק במלואו, הצטרפות לריטורנלו בשירה ובמקצב שנלמדו בפעילויות קודמות.

8. למצוא תנועה המאפיינת את המוטיב המרכזי בנושא השני, ואת התבנית התרועתית החוזרת.

9. לימוד בנגינה ובשירה את סיום הפרק (מופיע כדוגמה אחרונה במעקב)

10. להאזין בשלמות לפרק, ולהצטרף במגוון הפעילויות שנלמדו.